

Sociální pedagogika

Geragogika jako legitimní pedagogická subdisciplína

Petr Staníček

Abstrakt: Prezentovaný příspěvek vnímá geragogiku jako legitimní pedagogickou subdisciplínu v podmínkách postmoderní společnosti. Vymezuje pojmoslovný aparát věd o člověku v postproduktivním období a rovněž specifika seniorské populace, která je nutno vzít v úvahu při tvorbě geragogických edukativních programů.

Klíčová slova: stáří, senioři, geragogika, geriatrie, gerontagogika, gerontologie

Stáří z hlediska demografie

Jedním z globálních problémů lidstva je populační růst. V roce 1850 žila na Zemi asi 1 miliarda obyvatel, v r. 1930 2 miliardy, v současnosti 6 miliard a prognózy pro rok 2025 hovoří o více než 8 miliardách.

V rozvojových zemích zůstává vysoká porodnost, stoupá počet dětí a populace mládeže.

Ve vyspělých státech je vyrovnaný počet obyvatel při nízké úmrtnosti i porodnosti (střední délka života je vysoká, kolem 80 let, výhledově 85 let, nízký počet dětí v rodině, obvykle 1–2). Populace stárne.

Česká populace zaostává v průměrné délce života za evropskými trendy. Hlavní příčinou je především vysoká mortalita na kardiovaskulární a cerebrovaskulární choroby, související s vysokým výskytem rizikových faktorů – aterosklerózy (nevhodná strava s nadbytkem živočišných tuků a energie, nedostatek tělesného pohybu a relaxace, obezita, nikotinismus, nekontrolovaná arteriální hypertenze), s mimořádnou nadúmrtností především mužů ve středním a vyšším věku.

Empirické (např. Manton, Vaupel) předpokládají, že úmrtnost je dána především chorobami. Její pokles může ještě dlouho pokračovat v intencích dosavadního empirického poklesu o 2 % ročně („epidemiologická teorie“),

což by vedlo k prodloužení očekávané doby dožití do věku kolem 100 let. Nemocnost se buď bez zkrácení chorobného, závislého života posune do vyššího věku, nebo dojde k jejímu prodloužení, k expanzi nemocnosti se všemi ekonomickými i etickými problémy, souvisejícími s nízkou kvalitou života a dystanazií (bolestným samoučelným „zadržováním“ smrti).

Jednou ze základních geragogických otázek je, zda je zdravotní a funkční stav ve stáří pozitivně ovlivnitelný. Pokud by ovlivnitelný nebyl, musí zákonitě s prodlužováním střední délky života a obecným dožíváním vysokého věku ve společnosti dramaticky přibývat závislých osob, musí se zvyšovat počet let závislého života a musí se šířit obraz senectus molesta (bolestného stáří) s nízkou kvalitou života a s vysokou potřebou zdravotně sociální péče.

Proti této představě stojí varianta „oddálení nemocnosti“, či dokonce „komprese nemocnosti“, které předpokládají nejen prodlužování, ale především zkvalitňování života ve stáří, de facto „prodlužování středního věku“.

Vznikl tak především v USA koncept úspěšného stárnutí, který zdůrazňuje, že dominantní pozornost nemá být věnována zvyšování kapacit pro zvládání dramaticky přibývajících nesoběstačných osob, nýbrž zlepšování zdravotního a funkčního stavu osob stárnoucích s maximální prevencí vzniku závislosti.

Význam péče speciální pedagogiky o seniory

Seniorská populace vykazuje některé charakteristické rysy. Je velmi heterogenní, a to i v rámci jemnějšího chronologického členění a určitého regionu. Je to dáno především:

- obecně platnou jedinečností vloh a osobnostních rysů, které se s věkem neztrácejí,
- různou mírou rozvoje těchto vloh během mládí a středního věku,
- interindividuální variabilitou involučních biologických dějů,
- různou mírou chorobných změn,
- událostmi dlouhého života, zkušenostmi a návyky, včetně vzdělání a profesní kariéry, způsobem života,
- hodnotovým systémem, životním názorem, aspirací, expektací,
- různým sociálně ekonomickým zázemím, včetně majetku, bytových podmínek a bytové situace (osamělost, ovdovění, počet dětí a vztahy s nimi).

Senioři, přestože mají mnohé rysy společné, se tak velmi liší jak ve své zdatnosti a životních podmínkách, tak ve svých potřebách a nárocích.

Rizika seniorské populace

K projevům a rizikům ohrožení patří:

- pauperizace, ekonomické zbídačování, znemožňující uspokojit potřeby přiměřené dané společnosti,

- věková diskriminace, ageismus,
- segregace, vytěšňování, nedobrovolný život vně společnosti,
- generační intolerance (pracovní příležitosti, vedoucí pozice, bydlení),
- předsudky – přeceňování nemocnosti a poklesu funkční zdatnosti ve stáří, apriorní podezírání z přítomnosti „diskreditujících“ postižení (dementia),
- podceňování léčitelnosti zdravotních obtíží i potřeby věkové modifikace zdravotnických i jiných služeb,
- malá adaptace na stáří a s ním spojenou změnu sociálních rolí (penzionování),
- osamělost, zvláště v souvislosti s ovdověním (například ve skandinávských zemích žije osaměle 40 % osob starších 60 let),
- rychlý vývoj společnosti, zastarávání technologických znalostí, ztráta konkurenceschopnosti na trhu práce, zhoršení orientace ve společenském dění i v mezigenerační komunikaci (nové aktivity, nová terminologie),
- vyšší nemocnost a při kombinaci a atypickém průběhu chorob ve stáří i vyšší riziko omylu,
- zvýšené riziko ztráty soběstačnosti,
- pokles schopnosti a vůle signalizovat své potřeby a potíže,
- manipulování, ztráta rozhodovacích možností (zvláště v souvislosti se zdravotnickými a sociálními službami),
- zanedbávání a týrání nesoběstačných jedinců.

Pro seniorskou populaci je typická převaha žen, zvláště je závažná problematika osamělých starých žen. V evropských zemích je mezi seniory staršími 60 let 12–17 % vdovců, ale 37–51 % vdov. Kromě smrti je hlavní hrozbou chorob ztráta soběstačnosti.

Ze všech zmíněných důvodů nabývají na významu následující disciplíny:

- gerontologie,
- geriatrie,
- geragogika,
- gerontagogika.

Stárnutím a stářím se z dílčích aspektů zabývá řada oborů a vědních disciplín. K účinnějšímu přenášení jejich poznatků do života je však potřebná větší integrace znalostí, jejich zobecnování, formulování obecných zákonitostí života ve stáří v celé jeho komplexnosti. Takový integrovaný komplexní pohled ztěžuje výrazně interdisciplinární, multidimenzionální charakter zkoumané a zpracovávané problematiky. Existenci „obecné vědy o stáří“ brání metodologická roztržštěnost i širě záběru, která vylučuje jeho zvládnutí jedním člověkem do žádoucí hloubky. I do budoucna půjde o týmovou spolupráci různě zaměřených odborníků. Úkolem „obecné vědy o stáří“ je

především vytvářet předpoklady pro týmovou komunikaci, sjednocovat terminologii, definovat pojmy, identifikovat klíčové problémy a zpřístupňovat poznatky a pohledy každého dílčího oboru všem ostatním.

Gerontologie

Gerontologie není samostatná vědní disciplína, nýbrž multidisciplinární souhrn poznatků o stárnutí a stáří. Mohutným impulsem pro rozvoj gerontologie jako typicky komplexní, multidisciplinární a multidimenzionální oblasti je, kromě demografického vývoje, tzv. nové paradigma věd.

Gerontologie se člení do tří hlavních proudů:

- **gerontologie experimentální (biologická)** – zabývá se otázkami, proč a jak živé organismy stárnou. Dnes především na celulární a subcelulární úrovni.
- **gerontologie sociální** – zabývá se vzájemným vztahem starého člověka a společnosti, tím, co staří lidé od společnosti potřebují, i tím, jak stárnutí populace ovlivňuje společnost a její rozvoj. Jde o širokou problematiku zahrnující demografii, sociologii, psychologii, ekonomii, politologii, právní vědy, urbanistiku, architekturu, pedagogiku (resp. andragogiku) i další oblasti.
- **gerontologie klinická** (geriatrie v širším slova smyslu) – zabývá se zvláštnostmi zdravotního stavu a chorob ve stáří, specifickými aspekty jejich výskytu, klinického obrazu, průběhu, vyšetřování, léčení i sociálních souvislostí.

Geriatric

Geriatric je v širším slova smyslu klinická gerontologie, pojem etymologicky odvozen z řeckých slov gerón (stařec) a iatró (léčím), analogický k pojmu pediatrie.

V užším slova smyslu je v některých státech (např. Česká republika, Slovensko, Španělsko, Velká Británie, Irsko) považována za samostatný specializační lékařský obor vycházející z vnitřního lékařství a zabývající se kromě všeobecně interní problematiky i problémy rehabilitačními, neurologickými, psychiatrickými, ošetrovatelskými a propojením s primární péčí (praktický lékař, domácí ošetrovatelská péče) i sociálními službami. Jádrem oboru není dlouhodobé ošetrovatelství, nýbrž zachování a obnova soběstačnosti a rozvoj specifického geriatrického režimu.

Geragogika

Geragogika je v užším slova smyslu pedagogická disciplína zabývající se výchovou a vzděláváním seniorů. Definujeme-li pedagogiku jako obecnou vědu o výchově a vzdělávání, pak pedagogika se zabývá dětmi a mládeží, andragogika dospělými a geragogika seniory. Pro všechny tři „pedagogické“

subsystémy lze použít zastřešující pojem antropagogika. Takto profilované pojetí geragogiky je v tomto smyslu překonané. Lze v určitých momentech uvažovat o výchovném působení na staré lidi, o sebevýchově a sebezvzdělávání, o celoživotním vzdělávání, o učícím se jedinci, o vzdělávaném jedinci v průběhu celého života, tedy v dimenzích andragogiky, jejíž součástí geragogika je, nelze však výchovně vzdělávací aktivity (různého druhu) vyčleňovat z kontextu širšího pojetí.

Geragogika v širším slova smyslu je chápána jako teoreticko-empirická disciplína zabezpečující péči, pomoc a podporu seniorům při uspokojování jejich potřeb. Lze ji chápat jako multioborovou disciplínu, ve které se prolínají poznatky především ze sociální práce, lékařství, psychologie, sociologie, andragogiky a práva.

Gerontagogika

O gerontagogice hovoříme jako o vzdělávání ve stáří a ke stáří. Představa, že výchova a vzdělávání člověka jsou omezeny na období jeho dětství a mládí, je už dávno překonaná. Výchova a v jejím rámci i vzdělávání je dnes chápána jako proces celoživotní.

Ukončením pracovní činnosti ztrácí jedinec svou profesní roli, a tím i svou „funkční identitu“. Má roli, která má charakter ne-role, což ho často demoralizuje a snižuje jeho vlastní hodnotu.

Výzkumy potvrzují, že vzdělávací aktivity v postproduktivním věku přispívají k pocitu důstojnosti a životního uspokojení, k začlenění do společnosti i k fyzickému a duševnímu zdraví.

Mohou také zlepšit orientaci v nových životních situacích a schopnost samostatně se rozhodovat.

Literatura

MÜHLPACHR, P., STANÍČEK, P. *Geragogika pro speciální pedagogii*. Brno: MU, 2001, 116 s.

STANÍČEK, P. Geragogika jako legitimní pedagogická subdisciplína. *Pedagogická orientace* 2002, č. 4, s. 91–95. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Mgr. Petr Staníček, Katedra speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, e-mail: stanicek@fmf.muni.cz